

УДК 378:172:7.091
DOI: [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2\(13\).04](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2(13).04)

Маргарита КОРОБКО, канд. філос. наук
ORCID ID: 0000-0003-4147-6286
e-mail: margarytakorobko@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ДИСКУСІЙ НА ТЕМУ ЕТИЧНОГО АСПЕКТУ ТВОРЧОСТІ НАУКОВЦІВ

Творчість для науковців має велике значення, але, на жаль, це рідко є темою для обговорення в межах професійної етики вчених, інженерів, фізиків та інших діячів науки й техніки. Адже часто творчість вважається прерогативою лише митців, і в цьому аспекті її моральний бік практично не обговорюється. Мета цієї статті – показати, наскільки моральний аспект творчості є важливим і що саме в університеті викладаються дисципліни, які допомагають це зрозуміти. При написанні статті були використані загальнонаукові методи: аналітичний, компаративний, узагальнення. Як представники громадськості ми схильні думати про науку і технології з позиції їх усепроникаючого повсюдного практичного впливу, який можна відслідкувати в наукових досягненнях: електрифікація, автомобілі, літаки, водопостачання, комп'ютери тощо. Оцінюючи суспільний вплив науки і техніки, ми, однак, не можемо нехтувати моральною важливістю самого наукового пізнання й особистими зобов'язаннями науковців, інженерів та інших науково орієнтованих фахівців. Особисті зобов'язання та ідеали містять гуманітарні, екологічні, релігійні, політичні, естетичні й сімейні площини. До них також належать добровільні зобов'язання дотримуватися професійних стандартів, особливо коли ці зобов'язання пов'язані із ширшою ціннісною перспективою людини. Університет сприяє розвитку наукової творчості у студентів, але завдяки розгляду етичних аспектів своєї професійної діяльності на курсах з професійної та корпоративної етики студенти мають можливість зрозуміти моральні проблеми фахівців у своїй галузі й отримати можливі варіанти рішень. Отже, університет служить першою платформою для дискусій на тему етичного аспекту творчості науковців, чим збагачує своїх здобувачів і допомагає їм у їхній подальшій діяльності.

Ключові слова: творчість, креативність, професійна етика, етика науки, наукова творчість.

Вступ

Університет, якщо дуже спрощувати, це сукупність людей, одні з яких навчають, а інші навчаються у перших. Звичайно, є адміністративний корпус в університеті. Але їхня головна мета – забезпечення якісного навчального процесу, що повертає нас до спрощеної формули сукупності людей, які вчать і що навчаються. Університет – майданчик, платформа, де студенти набувають неспеціальні, так звані *soft skills* та спеціальні навички (*hard skills*), якості для своєї подальшої професійної діяльності тощо. Креативність, творчі здібності є однією з найрозповсюдженіших неспеціальних вимог, які ставлять своїм кандидатам на вільні вакансії майже всі сучасні компанії. Тож творчість є одним із аспектів етики науковців, які в університеті обговорюються на деяких спеціальних курсах (напр., "Професійна та корпоративна етика") і які розвиваються на заняттях із профільних дисциплін кожного окремого факультету.

Огляд літератури. Як в Україні, так і за її межами проблемі творчості приділяється багато уваги протягом дуже довгого часу. Наприклад, історичне походження поняття творчості досліджував В. Татаркевич, а етичний аспект творчої діяльності науковців – М. Мартін. Але, на жаль, на відміну від психологічного й естетичного, етичний аспект творчості не є широкодосліджуваним явищем, що й актуалізує цю тематику.

Метою статті є показати, наскільки моральний аспект творчості є важливим і що саме в університеті викладаються дисципліни, які допомагають це зрозуміти.

Методологія. При написанні статті були використані загальнонаукові методи: аналітичний, компаративний, узагальнення.

Результати

Творчість для науковців має велике значення, але, на жаль, це рідко є темою для обговорення в рамках професійної етики вчених, інженерів, фізиків та інших діячів науки та техніки. Адже часто творчість вважається прерогативою лише митців, і в цьому аспекті моральний бік творчості практично не обговорюється. Але творчі здібності можуть використовуватися для створення чогось доброго чи поганого. Наукові професії сприяють добробуту людей, покращують навколишнє середовище, збагачують наукову картину світу, змінюють людський світогляд і, таким чином, збільшують значення роботи вчених для суспільства. У той же час творчість науковців може завдати шкоди в усіх цих сферах. Як, наприклад, створення ядерної бомби, з одного боку, є великим науковим і технічним відкриттям, але, з іншого боку, це величезна трагедія для людства, яка спричинила тисячі смертей, і є постійною загрозою життю мільйонів, а може, і мільярдів життів сьогодні. Отже, творчість заслуговує на вивчення як частина професійної та корпоративної етики, зокрема етики науковців.

Наукова творчість – часто творчість, яка має моральне забарвлення. Вона сприяє появі нових цінних продуктів, які задовольняють основні потреби людини в їжі, енергії, медицині тощо. Це сприяє розумінню нашого місця в Усесвіті, а також захисту тварин і навколишнього середовища. Наукова творчість надає сенсу роботі вченого, збагачує її. У той же час технології, які виникають завдяки творчості вчених, часто породжують нові моральні виклики – вже згадувана ядерна зброя, глобальне потепління, конфіденційність даних на електронних носіях, клонування людини, дослідження стовбурових клітин тощо. Іноді задля реалізації свого творчого потенціалу вчені, а іноді й цілі наукові установи вдаються до порушення законів. Із усіх цих причин творчість заслуговує на те, щоб бути частиною вивчення етики в університеті.

По-перше, потрібно розібратися з термінологією. Поняття "творчість", за визначенням "Філософського енциклопедичного словника", це – "продуктивна діяльність за мірками свободи та оновлення, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю. Елементи творчості притаманні людській діяльності взагалі, але як окремий різновид діяльності творчість характеризується продукуванням нових результатів" (Філософський словник, 2002, с. 630). Простими словами, творчість визначається як

створення чогось нового, не має значення, чого саме: нове вирішення проблеми, новий метод, новий винахід або новий артоб'єкт. Також творчість може визначатися як стан або здібність бути творчим, здатність виходити за межі традиційних ідей, правил, шаблонів, відносин і створювати раніше невідомі ідеї, форми, методи, інтерпретації тощо. Творчість визначають через поняття оригінальності, прогресивності, уяви. Також під творчістю розуміють процес, за допомогою якого людина використовує творчі здібності.

В. Татаркевич у своїй роботі "Історія шести понять", аналізуючи поняття "творчість", говорить про те, що саме про творчість в європейській культурній традиції ми почали говорити лише в XIX ст., і більшою мірою саме про художню творчість. І лише в XX ст. творчість розширила свої межі в галузь інженерії та науки. Аналізуючи це поняття та його історію, філософ робить висновок: "Творчість – поняття не бездоганне. Саме слово "творчість" багатозначне, оскільки з часом воно змінювало своє значення; а значення кінцеве, актуальне нині (вдаючись до картезіанського розрізнення) щонайясніше, але вочевидь нечітке. Незважаючи на це, немає підстав зрікатися поняття творчості: воно не робоче поняття, зате корисне гасло. Можна сказати, що це не наукове поняття, а філософське. Порівнюючи мистецтво з військом, зауважмо, що воно нагадує не шаблю чи карабін, а прапор. Прапори також потрібні – звичайно на урочистостях, але інколи і в битвах" (Татаркевич, 2001, с. 249). Можна не погоджуватися з В. Татаркевичем, але він також аналізує поняття "відтворництво", тобто "наслідування", і говорить, що більшість творчих людей і філософів до XIX сторіччя говорять саме про "відтворництво", а не про "творчість". І, можливо, сьогодні було б краще говорити все ж про наслідування, тоді було б менше закидів про плагіат, або недоброчесність у творчості. Бо складно шукати стовідсотковий творчий продукт у майже всіх сферах життя. Але з XIX ст. ми все ж таки говоримо про стовідсоткову творчість з деяким великим відсотком оригінальності. І саме В. Татаркевич стверджує, що сьогодні існує наукова, технічна й художня творчість (опускаючи кількісні показники в типології творчості, такі як індивідуальна, колективна та співтворчість).

Наукова творчість є обов'язковим видом творчості, якому сприяють в університеті. Адже наукова творчість – це здатність проводити наукові експерименти, знаходити й вирішувати творчі наукові проблеми та вести наукову діяльність, відшукуючи нові, цінні знання, будуючи наукові теорії, знаходячи нові, донині невідомі зв'язки. Університет є майданчиком, який сприяє розвитку творчого потенціалу студентів. Адже не тільки наукова діяльність, яка є науковою (написання тез конференцій, наукових статей, кваліфікаційних робіт тощо) та/або технічною (на природничих факультетах студенти мають можливість робити відкриття та створювати нові інженерні рішення, винаходити нові прилади тощо) творчістю, супроводжує студентів протягом навчання, але і художня творчість присутня в житті здобувачів освіти, які можуть себе реалізовувати в різних гуртках, створенні виставок, участі в концертах тощо. Але, у першу чергу, випускники університету готуються бути науковцями.

Осмислена робота, як і осмислене життя, – це морально гідна робота, яка виконується в морально гідній організації. І задля отримання такої роботи потрібні мати творче мислення, яке вказує на здатність ге-

нерувати численні альтернативи або рішення. В університеті розроблена велика кількість програм, спрямованих на розвиток конвергентного, критичного, асоціативного мислення.

Наука робить життя кращим, якщо вона допомагає іншим, полегшує страждання, позбавляє від важкої, небезпечної або виснажливої праці, дозволяє комусь стати здоровішим і щасливішим, естетично чи інтелектуально збагачує людей і покращує середовище, в якому ми живемо.

Творчість у науці має багато форм. Вона містить відкриття важливих істин, створення зрозумілих пояснень, конструювання корисних технологій, викладання науки в інноваційний спосіб і демонстрацію лідерства в дослідженнях і розробках. Розуміння науки може бути як у широкому сенсі, включаючи природничі й соціальні науки, технології (як обладнання, так і ноу-хау), наукові та технологічні організації, а також професії, пов'язані з наукою, такі як інженерія, медицина та інші. Але є і вужче розуміння, де розрізняється "чиста наука", що спрямована на розуміння, і "прикладна наука", спрямована на технології. Однак на сьогодні вони тісно переплетені, та, безумовно, думаючи про творчість, ми маємо враховувати їхні зв'язки. Результати фундаментальної науки становлять "науковий капітал", який може бути використаний у майбутньому для стимулювання технологічного розвитку (Bush, 1990, р. 19). А технологічні цілі уможливають масове фінансування, необхідне для широкомасштабних наукових досліджень, на додачу до іноді надихаючих досягнень у розумінні світу.

Як представники громадськості ми схильні думати про науку і технології з позиції їх всепроникаючого повсюдного практичного впливу, який можна відслідкувати, зазирнувши, наприклад, у список важливих інженерних досягнень Національної інженерної академії США за XX ст.: електрифікація, автомобілі, літаки, водопостачання й розподіл води, електроніка, радіо і телебачення, механізація сільського господарства, комп'ютери, телефони, кондиціонери та холодильники, автомагістралі, космічні кораблі, інтернет, технології візуалізації, нафтохімічні технології, лазерна й волоконна оптика, ядерні технології та високоефективні матеріали (Martin, Schinzinger, 2005, р. 7). Оцінюючи суспільний вплив науки і техніки, ми, однак, не можемо нехтувати моральною важливістю самого наукового пізнання й особистими зобов'язаннями науковців, інженерів та інших науково орієнтованих фахівців.

Як уже зазначалось, творчість рідко включають у дослідження професійної етики в науці. Одна з причин пов'язана зі стереотипами про творчість як анархічну свободу або таємничий і невизначений процес, який не можна вкласти в рамки професіоналізму (згадаємо вищезазначену тезу В. Татаркевича про філософське, а не наукове розуміння творчості). Але багато психологів та М. Мартін зокрема розглядають творчість з погляду цілеспрямованих зусиль, що ведуть до створення нових і цінних продуктів, і цим розвінчують ці стереотипи (Martin, 2007, pp. 9–24). Інша причина полягає в тому, що творчість вважається рисою, яка не має особливого зв'язку з мораллю та етикою. М. Мартін розуміє інтелектуальні здібності, що сприяють творчості, як моральні чесноти (Martin, 2007, pp. 25–38). І з цього він робить висновок, що творчість є предметом етики.

Ще одне джерело нехтування творчими та іншими особистими зобов'язаннями – стереотипи професійної

етики. Професіоналізм асоціюється з відмовою від особистих цінностей заради збереження професійної об'єктивності. Звичайно, професійна дистанція вимагає суворого контролю над упередженнями, які можуть підірвати об'єктивність. Проте пристрасть до об'єктивності та відповідна відданість професійним стандартам самі по собі є особистими зобов'язаннями, які мають величезне значення в науці та техніці. Більше того, особисті зобов'язання кардинально формують кар'єру і сприяють професіоналізму через вибір кар'єри, вибір роботи, вибір проєктів і самого прагнення бути творчим (Martin, 2007, p. 6).

Інший стереотип професійної етики зводить її до обов'язків, викладених у професійних етичних кодексах. Згідно з цією позицією, професійна етика повністю складається з консенсусу професії щодо моральних вимог, обов'язкових для її представників, а також з вивчення об'єктувань цих вимог і етичних дилем, що виникають, коли вони суперечать одна одній (Meaningful Work, 2000). Ці кодифіковані вимоги мають велике значення для забезпечення єдиних стандартів відповідальності у професії. Тим не менш виняткова увага до них затьмарює моральне значення творчості, яка за своєю природою не може бути обов'язком, покладеним на кожного. Загалом, акцент на кодифікованих обов'язках у роздумах про професійну етику нехтує характером, чеснотами, ідеалами та особистими зобов'язаннями (Martin, 2007, p. 6).

Особисті зобов'язання та ідеали містять гуманітарні, екологічні, релігійні, політичні, естетичні та сімейні аспекти. До них також належать добровільні зобов'язання дотримуватися професійних стандартів, особливо коли ці зобов'язання пов'язані з ширшою ціннісною перспективою людини. Як зазначає Бернард Вільямс, особисті зобов'язання входять до "набору бажань, занепокоєнь або [...] проєктів, які допомагають сформувати характер" (Williams, 1981, p. 5). Ці зобов'язання та ідеали, що їх супроводжують, мотивують, спрямовують і надають сенсу роботі науковців та інших професіоналів, а також сприяють створенню суспільних благ для ширшої спільноти.

Особистий сенс означає як зрозумілість (надання сенсу), так і цінність. Ці дві конотації пов'язані між собою, оскільки ми надаємо сенс нашому життю з позиції цінностей, якими ми живемо. Отже, сенс безпосередньо пов'язаний з мотивацією і зобов'язаннями, з тим, що нам глибоко не байдуже, що підтримує наш інтерес і енергію, формує нашу ідентичність і викликає гордість або сором. Зрештою, ці зобов'язання і сенс пов'язані з хорошим життям, життям, яке є морально бажаним і приносить особисте задоволення, як у науці, так і в інших сферах.

Дискусія і висновки

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна стверджувати, що етичний аспект творчої діяльності є надважливою проблемою, яку потрібно обговорювати й вивчати. А університет як інституція, як спільнота, в якій навчаються і навчають, є прекрасним майданчиком для обговорення творчих проблем та реальних кейсів професійної діяльності. Саме в університеті здобувачі освіти мають можливість вивчати проблеми з різних боків і всотувати досвід минулих поколінь, вони можуть бачити палітру проблем та рішень, і не тільки через вивчен-

ня різних етичних кодексів, але і при розгляді реальних професійних ситуацій. Університет сприяє розвитку наукової творчості у студентів, але завдяки розгляду етичних аспектів своєї професійної діяльності на курсах з професійної та корпоративної етики студенти мають можливість зрозуміти моральні проблеми фахівців у своїй галузі й отримати варіанти рішень цих проблем. Студентів на цих курсах заохочують вчитися, досліджуючи реальні проблеми, збираючи дані та докази, проводячи наукові міркування з різними змінними, формулюючи й обґрунтовуючи гіпотези, щоб дійти деяких наукових та практичних висновків. Крім того, студентів залучають до спільної роботи над дослідженнями й розв'язанням проблем, щоб розвивати навички співпраці та комунікації, що є важливою частиною справжньої наукової практики, при цьому розвивається окремий підвид творчості, який називається співтворчість. Ці навички мають вирішальне значення для розробки наукових рішень реальних проблем або автентичних завдань, які, однак, є недостатніми для генерування різноманітних ідей або рішень. Отже, університет служить першою платформою для дискусій на тему етичного аспекту творчості науковців, чим збагачує своїх здобувачів і допомагає їм у їхній подальшій діяльності. Але на сьогодні постала ще одна проблема у творчому процесі студентів та науковців: проблема використання штучного інтелекту у виконанні творчих завдань. Технологічний прогрес відкрив нові можливості для підтримки творчості та генерування ідей. Але чи дійсно це творчий процес? На це може дати відповідь лише майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Tatarkevich, V. (2001). *Історія шести понять*. Юніверс.
Філософський енциклопедичний словник. (2002). НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Абрис.
 Bush, V. (1990). *Science – The Endless Frontier*. D.C.: NSF, 40th anniversary ed.
 Ciulla, J. B. (2000). *The Working Life: The Promise and Betrayal of Modern Work*. Times Books.
 Martin, M. W. (2007). *Creativity: ethics and excellence in science*. LEXINGTON BOOKS.
 Martin, M. W., Schinzinger, R. (2005) *Ethics in Engineering*, 4th ed. McGraw-Hill.
Meaningful Work: Rethinking Professional Ethics. (2000). Oxford University Press.
 Moriarty, G. (1995). Ethics, *Ethos* and the Professions: Some Lessons from Engineering. *Professional Ethics*, 4.
 Williams, B. (1981). *Moral Luck*. Cambridge University Press.

REFERENCES

- Tatarkevych, V. (2001). *History of six terms*. Univer [in Ukrainian].
Philosophical encyclopedic dictionary. (2002). NAS of Ukraine, H. Skovoroda Institute of Philosophy Abrys (in Ukrainian).
 Bush, V. (1990). *Science –The Endless Frontier*. D.C., NSF, 40th anniversary ed.
 Ciulla, J. B. (2000). *The Working Life: The Promise and Betrayal of Modern Work*. Times Books.
 Martin, M. W. (2007). *Creativity: ethics and excellence in science*. LEXINGTON BOOKS.
 Martin, M. W., Schinzinger R. (2005). *Ethics in Engineering*, 4th ed. McGraw-Hill.
Meaningful Work: Rethinking Professional Ethics. (2000). Oxford University Press.
 Moriarty, G. (1995). Ethics, *Ethos* and the Professions: Some Lessons from Engineering. *Professional Ethics*, 4.
 Williams, B. (1981). *Moral Luck*. Cambridge University Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 14.11.23
 Прорецензовано / Revised: 23.11.23
 Схвалено до друку / Accepted: 24.11.23

Margaryta KOROBKO, PhD (Philosophy)
ORCID ID: 0000-0003-4147-6286
e-mail: margarytakorobko@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE UNIVERSITY AS A PLATFORM FOR DISCUSSIONS ON THE ETHICAL ASPECT OF RESEARCHERS' CREATIVITY

Creativity is very important for scientists, but, unfortunately, it rarely becomes a topic for discussion within the field of professional ethics of scientists, engineers, physicists, and other figures in science and technology. After all, creativity is often considered a prerogative of artists only, and in this aspect, the moral side of creativity is practically not discussed. The purpose of the article is to show the importance of the moral aspect of creativity and the role of the university in understanding this. General scientific methods were used in the article: analytical, comparative, and generalization. Common from a public perspective is to think about science and technology in terms of the pervasive and ubiquitous practical impact of scientific achievements: electrification, cars, airplanes, water supply, computers, etc. However, to assess the societal impact of science and technology we cannot neglect the moral importance of scientific knowledge itself and the personal commitments of scientists, engineers, and other science-oriented professionals. Personal commitments and ideals include humanitarian, environmental, religious, political, aesthetic, and family obligations. They also include voluntary commitments to adhere the professional standards, especially when these commitments are related to a person's broader value perspective. The university promotes not only the development of scientific creativity among students but also an opportunity to understand the moral problems of their professional activities and obtain possible solutions to these problems in professional and corporate ethics courses. Thus, the university helps students in their future activities as the first platform for discussions on the ethical aspect of researchers' work.

Keywords: creativity, creative skills, professional ethics, ethics of science, scientific creativity.